

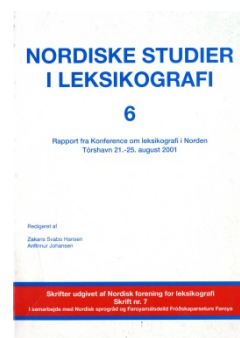
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Hvad har leksikografien lært af semantikken? Intet!

Forfatter: Lars Brink

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 6, 2003, s. 49-58
Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Tórshavn 21.-25. august 2001

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Hvad har leksikografien lært af semantikken? Intet!

For 32 år siden skrev jeg en afhandling om Sapir-Whorf-teorien. Denne teori har navn efter en stor amerikansk lingvist, især indianersprogsforsker, og en yngre autodidakt, opr. forsikringsagent. Men teorien er ældre. Den går yderst tilbage til Wilhelm von Humboldt, herfra til Wilhelm Wundt og Ernst Cassirer, og derfra til Leo Weisgerber, hvor den er fuldt udfoldet med eksempler. Den anes også hos Ferdinand de Saussure. Når vi om lidt skal se, at moderne leksikografer ignorerer teorien, så er det altså ikke en teori fra i forgårs, de lader hånt om, men en teori fra det herrrens år 1836.

Teorien går ud på, at sproget ikke bare udtrykker menneskenes i forvejen eksisterende tanker, men at sproget også former vore tanker. At vi er bundet til at tænke i vort modersmåls kategorier. Argumenterne herfor er sammenligninger mellem vidt forskellige sprog, der vises at rumme helt forskellige kategoriseringer af omverdenen, fx i farveadjektiverne eller i slægtskabs-substantiverne.

Jeg er selv medskyldig i leksikografernes ignoratio. For jeg rettede i min afhandling det første hårde slag mod Sapir-Whorf-teorien, og eftertiden har givet mig ret. I dag er det ikke almindeligt, hverken i lingvistik eller filosofi at bekende sig til Sapir-Whorf. Se Pinker 1994 og Favrholdt 1999. Det sivede altså ud, at teorien var uholdbar, og det har selvfølgelig hæmmet den på dens vej til danske leksikografer.

Men leksikograferne kastede barnet ud med badevandet, for der kan læres noget meget vigtigt af alle de benyttede eksempler, noget, jeg stærkt understreger i min afhandling. Nemlig, at ET MORFEM I ÉT SPROG TIT IKKE SVARER TIL NOGET MORFEM I ET ANDET. Og dette fører ikke blot til oversættelsesvanskelighed; sprogenes strukturelle særheder leder ofte til, at sprogbrugerne vildføres i deres tanker (det sker hver dag), ja, sågar bliver påvirket i deres sansning. Det sidste er eftervist af Brown & Lenneberg 1954 og 1956 (se Brink 1970), der lod forsøgspersoner huske og genkende farvenuancer: Det viste sig, at de bedst huskede de nuancer, der lå lige i "midten" af deres sprogs farveadjektiver. Jeg benægter ikke modersmålets store betydning for tankens uklarhed – det er det, der interesserer mig mest af alt – men jeg tilbageviste den almene erkendelsesteoretiske betydning af sprogenes forskellighed. Fx, at det danske sprogs slægtskabsbetegnelser skulle hindre os i at se ligeså nuanceret på slægtskab som Australiens urbefolkning. Ligesom jeg viste, at strukturforskellene tit ikke er særlig interessante – fx, at *morning* på eng. både dækker morgens og formiddagens tidsrum. Mit hovedargument var, at alle begreber (hvis referent findes i afsenders univers), kan tænkes og udtrykkes i alle sprog, blot man må bruge flere ord, fx *oldefars fætter på mødrene side* eller *morgen eller formiddag* (disjunktion).

Hyponymi

Lad os se nogle konkrete eksempler. Først tager vi det simple tilfælde, hvor et ord på et sprog er vanskeligt at oversætte, fordi målsproget kun har enkeltord for underbegreber. Grafisk stiller semantikere det op sådan:

Da.	Ty.
by	Stadt
	Dorf

Leksikograferne stiller det imidlertid sådan op:

1. by ~ Stadt..., (landsby) Dorf...;

Denne løsning ignorerer helt, at der er tale om noget sjældent mellem to nærbeslægtede sprog og principielt højinteressant i en oversættelsesordbog. Og helt konkret vildleder ordbogen en til at tro, at *Stadt* også på tysk er overbegrebsligt, siden der ikke ved dét står "(købstad)". Den anden vej er det ligeså jammerligt:

2. Stadt ~ by, stad; kommune;

Den principielle forskel mellem dansk og tysk ses ikke, og danskeren får ikke at vide at *Stadt* kun betyder 'stad', og tyskeren ikke, at kun *stad* signalerer det samme som tysk *Stadt*, men at *stad* i øvrigt er arkaiserende, så at 'større by' er en bedre gengivelse. Hvordan ser den ideelle ordbogsartikel ud på et sådant semantisk kardinalpunkt? Jeg foreslår skråstreg mellem underbegreber:

- 1A. by ~ Stadt/Dorf

idet skråstregen naturligvis så *kún* bør bruges hertil – og forklares nærmere i signaturforklaringerne. Bedst var det naturligvis rent ud at sige:

- 1B. by ~ *overbegreb for* Stadt (= større by) og Dorf (= landsby)

Når vi oversætter *til* sprog med manglende overbegrebslig glose får vi desuden brug for en nydannelse. Naturligvis skal vi ikke bare oversætte tysk *Stadt* med 'større by, købstad', som er det præcise. For i mange tilfælde fremgår det af konteksten, at det er en storby – fornemmelig, når den optræder i bestemt form; for tyskerens skyld, der skal udtrykke sig på dansk, er det rigtigst *også* at give det udtryk, vi danskere oftest bruger om større byer, nemlig *by*. Der er intet udansk ved at sige *større by*, men det er unægtelig almindeligere at sige *by* om større byer, idet dansk da opfører sig som alle andre sprog og foretrækker at beskrive et fænomen upræcist med ét ord frem for præcist med to. Dette er netop sprogets magt over vore tekster. Altså vil jeg opfinde en sigel med betydningen: '*Mere mundret, men upræcist – om muligt:*' fx *MMU* :

- 2A. Stadt ~ større by, købstad; *MMU* by.

Lad os straks se på de andre sprog i lignende tilfælde:

3. city ~ stad, (stor) by
4. town ~ by, købstad, stad
5. by ~ town...; (*amr.*) city;...borough;...municipality...;... V&B
6. by ~ 1 stad; köping; samhälle; by [jfr *landsby*];

3. er den bedste, men *stor* skulle ikke have været i parentes, for *city* betyder altid 'stor by'. 4. er heller ikke direkte forkert, men *by* må ikke stilles op som omtrentligt synonym til de andre. 5. er direkte forkert; forf. glemmer, at *by* også dækker små byer; en englænder går helt glip af den oplysning, og en dansker, der skal udtrykke *bun bor i en lille by* [rent faktisk på 250 indb.] snydes regulært, fordi *town* er for "stor". Bedre er Ferlovs svenske nr. 6. Men for den som for alle andre er selve det lingvistiske over-underordningsforhold misforstået som et spørgsmål om betydningsvarianter. Dansk *by* har ikke en række betydningsvarianter vedr.

størrelse, så lidt som *hund* snart betyder en stor, snart en lille hund. *Hund* signalerer aldrig størrelse, det er overbegrebsligt for store og små hunde, så hvis det af en tekst fremgår, hvor stor den påg. hund er, så er det stensikkert ikke af ordet *hund*, det fremgår.

Et ligeså klart og rent overbegrebsligt tilfælde har vi i *fætter* og *kusine* samt *morbbror* og *farbror*:

7.   fætter ~ cousin;
8.   fætter ~ cousin; V&B
9.   kusine ~ (female) cousin.
10.   kusine ~ cousin; (*i sociologi etc*) female cousin; V&B
11.   mormoder ~ (maternal) grandmother; T grandma.
12.   mormoder ~ (maternal) grandmother; T granny. V&B
13.   farbroder ~ (paternal) uncle.

7 og 8 er komisk forkerte. Den, der oversætter *Har du en fætter?* med *Do you have a cousin?*, oversætter galt. (Det smerter mig at kritisere den dansk-eng. og eng.-danske, da jeg regner forfatteren for vor fineste tosprogs-leksikograf). 9 er uheldig, da man ikke kan se om parentesens betydning er 'især', altså at *kusine især* skulle bruges om hunkønsvæsner – dette er vel den alm. betydning af slige parenteser – eller det *kun* bruges om sådanne. 10 er henrivende i sin naivitet: Kun i sociologiske og lign. videnskabelige tekster skulle *kusine* oversættes til *female cousin*. Sandheden er, at *kusine* i alle tekster betyder 'female cousin', men at oplysningen 'kvindelig' naturligvis kan være redundant, så at man kan nøjes med at sige *cousin*. I 11, 12, 13 er parentesens tvetydig som i 9 og tilføjelsen *grandma* hhv. *granny* skulle have haft siglen *MMU*.

Vi tager den én gang til for prins Knud, men denne gang med semantikens paradeeksempel: *wood* og *forest* på den ene side og overbegrebet *skov* på den anden:

14.   wood ~ skov; ...
15.   forest ~ (større) skov

14 er forkert: *Wood* betyder 'mindre skov'. 15 lider – ligesom begge de dansk-engelske ordbøgers oversættelse – af *skov* af, hvad vi ovenfor ankede over, at man ikke kan se, om parentes-tegnet betyder 'især'.

(Og lad os lige fastslå forholdene mht. *wood* i bet. 'træ', som kom op på konferencen. Semantikerne har simpelthen taget fejl, når de så dette som en yderligere kategori-komplikation. Se fx Hjelmlevs opstilling og min analyse heraf i Brink 1970. Semantikerne glemte, at der her er tale om betydningsvarians og ingenlunde inkongruens: *Wood* har en særlig tyd-variant, der simpelt og entydigt modsvarer en dansk tyd-variant af *træ* (sv. *trä*). At et ord har forskellige tyd-varianter, der ikke svarer til det fremmede ords tydvarianter, er irrelevant for semantikernes hævdede begrebs-forskelle.)

Når disse helt simple tilfælde klares så utilfredsstillende, hvordan skal det så ikke gå med mere komplicerede tilfælde?

Værelse er et lumsk ord. Når man tæller rummene i en bolig, er det alle dem, der hverken er badeværelse, toilet, køkken eller entré. En 3-værelses lejlighed har 3 sådanne værelser. Men når vi ikke tæller, så kalder vi heller ikke dagligstue og spisestue for værelser. Dette ligger helt skævt for svensk *rum* og eng. *room*.

16.   værelse ~ room; ...
17.   værelse ~ rum

Med disse ordbøger, bliver det umuligt korrekt at oversætte – og for englenskmand og

svensker at forstå – *Jeg gik ind i værelset ved siden af.* For den danske tekst rummer oplysningen, at det ikke kan være dagligstuen, men fx et soveværelse. Den korrekte opstilling må være:

16A. værelse ~ 1 (ved optælling) room 2 (ellers) room except parlour and dining-room

Vi tager specialbegreberne:

18. stue ~ 1 (*værelse*) room; 2 (*hospitals-*) ward ... V&B

19. stue ~ 1 [vardags]rum; [sjukhus]sal

18, bet. 1, er helt gal. *Stue* betyder aldrig 'room', men er et underbegreb hertil, og tilføjelsen "(*værelse*)" hjælper intet. Den svenske er bedre, men som ovenfor, kan man ikke se, om den skarpe parentes betyder 'især' eller 'kun'; i øvrigt er matsals-muligheden helt glemt. Den rette opstilling må være

19A. stue ~ vardagsrum/mindre matsal/sjukhussal
og tilsvarende på engelsk. Evt. med større udpenning.

Ordet *pink* er endnu lumskere – på dansk vel at mærke. Det brugtes ikke i min barndoms sprog i 50'erne, og da det kom i brug, var vi mange, især mænd, der fandt det dekadent og overflødigt. Jeg mindes fra Erik Hansens "Reklamesprog", hvorledes ordet i en reklame for et eller andet kosmetikum til kvinder, der solgtes i en falloslignende beholder, blev markedsført som "Fnysende pink". Den blev revet væk. Stor var derfor min forundring, da jeg mange år senere hørte min kone bruge det i daglig tale og i en ny betydning istf. den opr., 'lyserød'. Den nye betydning, som er meget alm., er 'rød, der ikke er mørk, og som har blåt skær'. Den gamle betydning, 'lyserød', lever stadig, og der er stadig mange mænd, der nægter at tage ordet alvorligt. Dansk-eng. såvel som V&B har det slet ikke. Da det står i alle danske standardordbøger, er der ikke tale om en forglemmelse. Man er derimod forfaldet til idiotikon-princippet, en børnesygdom, jeg troede forvundet. Kjærulff Nielsen har

20. *pink* *adj* ~ 1 (*pale red*) lyserød, blegrød; ... KjN

altså uden et ord om det blå skær, der i OED udtrykkes: "pale red...slightly inclining towards purple." M.a.o. en overordentlig lumsk lighed, idet eng. *pink* må oversættes til dansk *pink* (strengt taget vist *lys pink*), mens dansk *pink* på eng. må gengives 1. *pink/purple* 2. *pale red*!

Til sidst ser vi på det interessante spanske ordpar *gemelo-mellizo*. Det er if. mine hjemmelmænd almindeligt at blande dem sammen, men i omhyggeligt sprog betegner *gemelo* den enæggede tvilling, mens *mellizo* er overbegrebet. Dette kommer ikke frem i nogen af mine dansk-spanske eller spansk-danske ordbøger.

Non-hyponymi

Vi skal nu se på tilfælde, hvor ordene ikke forholder sig overbegrebsligt til hinanden, men ligger helt skævt. Dansk *køn* *adj.* modsvarer ikke ét ord på svensk og tysk. Det ligger groft sagt mellem 'vacker' og 'snygg' (der svarer fint til *smuk* og *pæn*) hhv. mellem 'schön' og 'hübsch' (do.). *Køn* bruges især om kvinde- og barneansigter, herudover er det gammeldags bortset fra den ironiske variant. Der er desuden noget *sødt* over kønne ansigter, men det er i modsætning til *sødt* rent udseende-beskrivende. Den dansk-svenske klarer det meget godt, idet den udtrykkeligt siger, at det er svagere end *smuk*. Den tyske giver helt op:

21. *køn* ~ 1 (*om udseende*) schön, hübsch (...);

Mindst ligeså vanskelige ord er visse navne på følelser. Fx *vemodig*. Det betegner en svagere tristhed end *bedrøvet*, *sorgfuld*, og det har for mange desuden et islæt af behag, hvilket

fremgår af ODS, der har flere citater med *sødt vemodigt* osv. Det sentimentalt-behagelige kommer ikke frem i ordbøgerne:

22. vemodig ~ sad (fx in a sad mood); F melancholy; ...

23. vemodig ~ sad, mournful; (ofte =) wistful V&B

Wistful passer normalt ikke syntaktisk: *Det er vemodigt at...*, men det har, så vidt jeg kan se, heller ikke det behagelige element; til gengæld rummer det længsel, hvad *vemodig* ikke gør. De to andre oversættelser er for stærke. Den dansk-tyske klarer opgaven, men det er, fordi tysk *wehmütig* betyder det samme, for vi har sandsynligvis lånt blandingsbetydningen, der afløser 'sørgmodig', fra tyske elegante romantikere.

Et af de mest upraktiske ord i dansk er *middag*. Det rummer i spændingen mellem pålydendebetydning og faktisk betydning et stykke kulturhistorie, som enhver kan aflæse; det ville derfor være trist, om det blev erstattet af *aftensmad* – som mange unge er gået over til – og *varm frokost*, som vist ingen siger. Men det er en rigtig kommunikations-gruser. *Over middag* er teoretisk set entydigt: 'lidt efter 12.00', men *efter middag* kan være det samme eller 'efter aftensmad'. *Middag* alene er ubehageligt, fordi man mistænker afsender for ikke at ville lade det stå hen, om den foregår kl. 12 eller kl. 18. Det er derfor galt, når den store Blinkenberg skriver.

24. middag ~ 1 midi 2 (...) diner

for der er stadig masser af mennesker i Danmark, der spiser middag kl. 12, og en fransk diner foregår nu engang om aftenen. Den rette formulering er derfor

24A. middag ~ 'repas principal chaud fait e. 12 h. ou – maintenant le plus souvent – e. 18 h.

Et godt dansk ord er derimod *ben*. Det har vi helt for os selv. (De nordmænd, der bruger det, taler jo dansk). Det springes normalt over i oversættelser, og det skriver V&B eksplicit:

25. hen ~ (oversættes ofte ikke: fx accompany him to the meeting;...)

Der er blot det ved det, at det anførte eksempel *ikke* betyder 'følge hen til mødet', eftersom *ben* signalerer, at det drejer sig om mindre end en kilometer, og det engelske eksempel ikke rummer et sådant signal. Eng. *round*, der undertiden kan bruges, angiver også ret små afstande, men kan til gengæld ikke bruges om de helt små stueafstande. Omvendt går svensk *bort* ned til de mindste, men også op til de største. Man "går bort till lekrummet", men man rejser også "bort till Jupiter". *Ví* rejser ikke "hen" til Jupiter. *Hen* er dansk.

Værdiladning

Semantikken har også interesseret sig for værdiladninger, hvad der har vundet megen genklang i den politiske debat. Et værdiladet ord er et ord, som tilkendegiver afsenders vurdering af et fænomen. De fleste ord er neutrale og giver ingen leksikografiske problemer, og de fleste værdiladede giver heller ikke problemer, da de kan oversættes til et tilsvarende værdiladet ord på målsproget. Men undertiden kan det ikke lade sig gøre, og da må leksikografen naturligvis dels notere udgangssprogets ladning, så at passiv-brugeren forstår, dels notere *målsprogets neutralitet*, så aktiv-brugeren er advaret og evt. kan indlægge et værdisignal i konteksten. Dansk *profit* er et negativt ladet ord. Det oversættes:

26. profit ~ gain; (*især neds*) rake-off V&B

27. profit ~ profit; ...

Hvis *rake-off* er negativt ladet, skal V&B ikke spilde papiret med det neutrale *gain*, og eng. *profit* er i hvert fald ikke negativt.

Kræmmer er if. ODS ikke blevet brugt stilneutralt om samtidsforhold siden 1. verdenskrig. Det er historisk eller, normalt, nedsættende. Alligevel ser vi:

28. *kræmmer* ~ shopkeeper (fx a nation of shopkeepers).

Som det fremgår, kån *shopkeeper* bruges nedsættende, men *kræmmer* er ganske anderledes entydigt. V&B bringer det meget bedre *buckster*, der historisk svarer til *høker*.

En ladning er ikke nødvendigvis en værdiladning. Afsender kan medsignalere andre holdninger end "god-dårlig". Jeg har selv forsket heri, og De får nu nogle varme resultater. Fx er ordet *moderløs* ladet med medlidenhed, og *smadre* med ophidselse: Man kan ikke høre om afsender er glad for den, der smadrer – hvis det er ham selv, plejer han at billige det – men han er ophidset. Hvorimod den afsender, der siger *svært beskadige*, ikke røber sine følelser. Nogle få ord har en ladning af at være fremmed for afsender. Et sådant ord er *fyr*. Det betød opr. 'arbejdsløs', sådan en, der driver rundt i gaderne, og der er altså blevet lidt tilbage af bedsteborgerens syn på den slags. Ordet betyder jo i dag ikke bare 'yngre mand', han er typisk afsenderen ret fremmed. Dvs. i de unges sprog er det neutralt. Dé kan fx sige *Fyrene i min klasse er dødlækre*, det kan min generation ikke. For os er en fyr lidt fremmed. Hvad enten jeg taler om en sød fyr eller en underlig (gråsprængt) fyr, er han lidt fremmed; det kan ikke være min søn. Det engelske sprog excellerer i synonymer hertil: *bloke, loafer, bugger*, der tit er udtryk for blufærdig beundring. Men i landlige samfund som det svenske, hvor de fleste bor i beskedne byer, kan der ikke forventes meget her. Ferlov skriver:

29. *fyr* ~ karl, pojke, grabb; fyr, krabat, rackare;...

Karl bruges især om ikke-unge mænd, dansk *fyr* især om ikke-gamle, begge tager svagt afstand, evt. ironisk-blufærdigt. *Pojke* udgår fra 'dreng' og hører ikke hjemme her. *Grabb* har lige den modsatte ladning af *fyr*'s, for det signalerer solidaritet. En svensk drengebande kan sige *Grabbar!* til hinanden, før de går i aktion, danske drenge kan ikke tilsvarende sige *Fyre!* Svensk *fyr* er måske det bedste, men det er ikke så almindeligt. *Typ* kunne også overvejes, men det er vel en smule direkte negativt. I diverse faste forbindelser er der gode oversættelser: *en flink fyr* ~ *en hyggelig karl*, *hendes fyr* ~ *hennes pojkvän*, men uden for disse savnes le mot propre. Det er jo en ærlig sag, men så må leksikograferne tydeligt angive de inkongruente ladninger.

Stil

Til sidst skal vi se på stilforskelle. Her er vi lidt uden for semantikernes traditionelle domæne. Her er vi på leksikografernes hjemmebane, og der kan da også siges meget godt om ordbøgernes fremskridt på dette felt. Men det er ikke godt nok.

Når jeg ser film i den meget lette genre, irriterer det mig, at eng. *tits* konsekvent oversættes til dansk *patter*. Dette er jo for groft (og passer derfor ikke til de snerpede amerikanere). Bedre var *babser*, som dog ikke er så almindeligt, men det kunne det jo blive, hvis oversættelserne ville tage det lidt mere i deres mund. Ordbøgerne bruger det heller ikke. Og nu, vi er der: Samtlige ordbøger bruger den gale sing.-form *patte*, som også er RO's, skønt ingen bruger dette om kvindens mælkeorgan, højst om koens. Det hedder *pat*.

Velædel er et pragtfuldt arkaiserende ord, kun etableret i *velædle herre*. Det oversættes til eng. hhv. fransk:

30. *velædle herre* ~ (*hist*) sir; my Lord. V&B

31. [velædel] frue ~ dame

Sir er jo alt for svagt, *sire* havde været meget bedre; og *my Lord* er ikke udpenslet nok, *my noble Lord* rammer det stilistiske bedre. Den franske oversættelse er jammerlig.

Det danske pronomen *denne* er et udpræget skriftsprogord. Men dén vigtige oplysning giver ingen af ordbøgerne, og omvendt er der heller ingen, der fortæller, at *this* og *dieser* – der oversættes med dansk *denne* – er stilistisk neutralt.

Udtrykket *kramme ud med noget* i varianten 'afsløre' (ikke den gldgs. 'prale') volder problemer:

32. [kramme] ud med ~ a) (*afsløre*) lay bare, reveal ...;

33. [kramme] ud (med) ~ bring out, come out with ...; V&B

Disse oversættelser mangler delvis den metafor, der ligger i *kramme ud*, og helt det uformelle stilpræg. Jeg afstår klogelig fra forbedringsforslag. (I parentes bemærket skelner begge ordbøger mellem et *kramme 1* 'knuge' og et *kramme 2*, nærværende. Det undrer jo meget. Men det grunder sig utvivlsomt på ODS, der er en historisk ordbog. Det første er et arveord; det andet lånt fra tysk og her afledt af *Kram* 'handelsvare'. Metaforen er derfor opr. en købmandsmetafor: Kræmmeren stiller sine varer op på disken, men i dag oplever vi det naturligvis sådan, at man først knuger sine hemmeligheder til sig, men så giver efter og udleverer dem. Ordbøgerne skal naturligvis stille dansk op synkront og ikke, som det var på ruder konges tid.)

Til sidst bliver det svært. Det danske ord *yndig* rummer både ladninger, kombinations-restriktioner og betydningsvarianter. For det første er det et kvindeord, der dog kan bruges af ældre højsociale mænd, især i ældre danske film: "Er det det ikke en yndig aften, Jeanette?" Det burde derfor forsynes med et kvindespejlsymbol. For det andet er der to betydningsvarianter, en om udseende og en om udseende-stemning. Når det bruges om noget med indiskutabelt udseende, fx mennesker, går ordet altid på udseendet, ellers bruges det om udseende-stemning, næsten kun aftner, morgner etc. Hertil kommer en gammeldags ironisk variant. Ladningen er naturligvis positiv. Det er også følelsesladet, og når mænd ikke bruger det, er det, fordi dets affekt ligger helt oppe i det poetiske, næsten eksalterede leje. Man udleverer lidt sig selv ved at bruge det, og det kan mænd ikke lide. Rigtige mænd. De, der er på dén, elsker naturligvis at imitere det kvindelige: "Du ser altså *yndig* ud i den kjole!" – Men hvad betyder ordet? Ja, om udseende betegner det jo et særdeles behageligt sådant, men ikke kún det; det antyder noget fint og spinkelt i trækkene og noget graciøst, yndefuldt, og her har vi grunden til, at det også kun bruges om kvinder (og børn). Jég ville betakke mig for at få at vide, at jeg var yndig. Men heller ikke alle godt udseende kvinder er yndige. De struttende sexbomber som Marilyn Monroe er ikke yndige – formerne er for store. Lad os nu se, hvordan det er oversat. Ferlov har:

34. yndig ~ 1 intagande, förtjusande, söt, graciös, täck, rar; ...

Det er lidt af et tagselv-bord, men jeg kan faktisk kun godtage *förtjusande*. Dansk-tysk har en grundforkert opstilling af betydningsvarianter, men kan koges ned til:

35. yndig ~ ...reizend...anmutig...lieblich

Reizend svarer bedre til *benrivende/benrykkende*, mangler det fine, poetiske. *Anmutig* glider for meget over i det yndefulde, de graciøse bevægelser. *Lieblich* er sikkert bedst. Min egen dansk-islandske har:

36. yndig ~ yndislegur, dásamlegur; falletgur ...

Falletgur, der slet og ret betyder 'smuk', er misforstået, og det står endda opført som en særlig

variant. *Dásamlegur* betyder 'dejlig', det signalerer ikke noget om finhed. Der skulle kun have stået *yndislegur* (som måske burde være sat i femininum). Dansk-eng. har

37. yndig ~ lovely, delightful

Lovely er for det første for svagt, og så betyder det 'dejlig', ikke 'yndig'; *delightful* er værre, for det betyder 'herlig, liflig', men Axelsen har utvivlsomt her tænkt på den stemningsmæssige betydningsvariant (semikolon mangler). *En yndig aften* dækkes vist fint af *a delightful evening*.

Endelig V&B:

38. yndig ~ lovely (fx child, girl, scene, sight, tune); sweet (fx girl, old lady); charming (fx gown, house); delicious (fx flowers, garden); sweet (fx a sweet little hat); a dream of a (fx dress); darling (fx they have a darling little place); (amr. også) cute; (yndefuld) graceful (fx dancer); ...

Lovely er, som vi har set, skævt. *Sweet* er alt for svagt og går for lidt på udseendet. Her må vi anholde det mærkelige eksempel *sweet old lady*, der jo skal oversætte *yndig gammel dame* dette danske eks. er sprogstridigt for mig – kald mig så bare gerontofob! *Charming* duer af de samme grunde heller ikke. *Delicious* lyder godt, men kun i den begrænsede brug om fx blomster. Det er forvirrende, at *sweet* dukker op igen. Meningen er, at der nu kommer en ny betydningsvariant, nemlig om døde ting, men det er en misforståelse: Når man siger, at en pige er yndig, bruger man faktisk ordet i samme bet. som, når man siger det samme om en hat. At besindige mennesker så ikke ophidser sig så meget, som *yndig* kræver, for en hats skyld, er en anden sag. Overhovedet er betydningsvariant-opstillingen håbløs: Der er faktisk 3: om udseende, om udseende-stemning og den ironiske. De to sidste nævnes ikke, V&B er kommet til at bruge semikolon istf. komma. *Darling* fornemmer jeg – men jeg er ikke englænder – som det nærmeste, det engelske sprog kan komme. Amr. *cute* er uantageligt, og *graceful* betyder noget andet: 'yndefuld, graciøs; elegant, stilfuld'.

Summa

Alt i alt står det altså ikke så godt til med leksikografien og semantikken. Leksikografer læser for lidt semantik, og de har tilsyneladende berøringsangst for at bruge mere end 1 ord i en oversættelse og for at kommentere deres egen oversættelse. Hvis der fx ikke ér et ord for *yndig*, må man jo i det mindste angive, at ens etords-oversættelse er for svag. Berøringsangsten går så vidt, at man slet og ret oversætter *fætter* med *cousin* – hvad jeg tror jeg vil melde til den færøske minister for diskrimination, forhåbentlig en mand. Ja, undskyld, jeg drejer kniven rundt. Jeg er slet ikke sadist, snarere másochist – min egen ordbog er ikke bedre, og det smerter mig faktisk, at vi er så langt fra målet.

En tosproget ordbog har som bekendt 3 anvendelser: 1. Den udgangssprogs-talendes aktive brug, 2. Den målsprogs-talendes passive brug, 3. Den målsprogs-talendes aktive brug. Til alle tre behøves først og fremmest en så præcis, ladnings- og stilkorrekt, betydningsforklaring som muligt, enten til forståelse, eller til sikring af, at alle signaler kommer med i ens oversættelse. Det kan vi alle blive enige om. Vi kan så være uenige om, hvor meget man skal gøre ud af fikse, men upræcise etords-oversættelser, og hvor mange omtrentlige synonymmer der skal gives. Den præcise betydningsangivelse er det første fornødne: Den er naturligvis en forudsætning for fuld forståelse. Men den er jo også en forudsætning for enhver nok så elegant oversættelse; man kan ikke oversætte optimalt, før man forstår optimalt.

Vore tosprogsordbøger bliver ikke videnskabelige, før de klart MARKERER, HVOR

DER IKKE FINDES EN 100% ÆKVIVALENT PÅ MÅLSPROGET. Netop her skal leksikografen, og brugeren, være kreativ og her må de ofte gå på kompromis. Men *kompromis* bliver meningsløst, hvis man ikke gør sig idealet klart.

(I vore ordbøger markeres undertiden ved "omtr." en omtrentlig oversættelse, men sjældent og inkonsekvent. Derimod bruges fast et symbol, ≈, for fænomener i udgangssprogkulturen, der ikke findes i mål-sprogkulturen, men som dog svarer omtrentligt til noget, fx *byretsdommer*. Dette vedrører ikke vort problem, da det er selvfølgeligt, at man ikke kan henvise til noget eksisterende, som modtager ikke kender, og blive forstået. Og hvis man forklarer, hvad det er, oversætter man ikke længere.)

Hvad der her er sagt, gælder også skønlitteratur. I skønlitteratur er *den æstetiske virkning* afgørende og den præcise denotative betydning tilsvarende mindre vigtig. Hvis jeg oversætter *bedstemor* i "Den lille Rødhætte og ulven" til svensk, der jo savner en 100% ækvivalent hertil, og vælger den præcise sandhedsbetydning (denotation), går det galt:

39. Varför har du så stora öron, farmor eller mormor?

For det hele er jo en leg: Der udsiges i virkeligheden intet som helst om nogen ulv eller nogen bedstemor. Og så kan vi ligeså godt lege, at det var en mormor. (Blot legen i alle henseender er ligeså god). I sagprosa er noget sådant naturligvis utilstedeligt. Det kan være liv eller død, om der signaleres 'mormor' eller 'bedstemor'; tænk på kriminalsager, hvor identiteter er altafgørende, eller love, der hjemler tvangsarv efter farmoderen, men ikke efter mormoderen etc. etc. At oversættelsen så bliver mere klodset, er mindre vigtigt – faktisk ligegyldigt, hvis teksten ikke har æstetisk intention.

Vi får da 3 leksikografiske situationer:

I. Udgangsordet har ét 100% ækvivalent ord i den pågældende betydningsvariant i målsproget. Fx *dog* ~ *hund*, *dreng* ~ *gutt*, *lejon* ~ *léon*. Normalsituationen blandt de europæiske sprog.

I tekster med æstetisk intention omfatter 100% ækvivalens også den stilistiske klangvirkning og den æstetiske nydelse af evt. pålydendebetydninger. Her vil der kun være meget få ækvivalenter. Mellem dansk og svensk fx *okay* ~ *okay*, der ofte udtales ens og i øvrigt er ækvivalente. *Løber* i skak har samme pålydendebetydning som svensk *löpare*, men ikke som isl. *biskup*, hvad der kan være afgørende i et æstetisk værk. Det er derfor umuligt at oversætte hele æstetiske værker ækvivalent.

II. Udgangsordet har en 100% ækvivalent bestående af flere ord. Fx *ibland* ~ *en gang imellem*, *bavlit* ~ *long-tailed duck*.

III. Der findes intet 100% ækvivalent udtryk på målsproget. Leksikografen må da markere dette klart og konsekvent og så FORKLARE BETYDNINGEN, enten ved at

IIIA. give et omstændeligt flerordsudtryk, der er denotativt korrekt, men ikke stilistisk. Fx *fætter eller kusine* (cousin) el. 24A, eller ved at

IIIB. give en selvkommenterende oversættelse med parenteser, forbehold osv. Fx 1A, 1B, 2A, 16A, eller ved

IIIC. (i den ovennævnte situation, hvor målsprogs-brugerne slet ikke kender ordets referent) enten at bruge "≈"-løsningen eller beskrive referenten encyklopædisk.

Litteratur

- Jens Axelsen: *Engelsk-dansk Ordbog*, 11. udg., Gyldendal 1988. *Dansk-Engelsk Ordbog*, 10. udg., Gyldendal 1995.
- Egon Bork: *Dansk-Tysk Ordbog*, 11. udg., Gyldendal 1999. *Tysk-Dansk Ordbog*, 14. udg., Gyldendal 1999.
- Carl Bratli: *Spansk-dansk ordbog*. Kbh. 1951.
- Lars Brink: *Semantic Boundary Lines in Languages and their Influence on Cognition of the Surrounding World*. Acta Ling. Hafn. XIII, 1. Kbh. 1970.
- David Favrholt: *Filosofisk Codex*. Haslev 1999.
- Hrefna Arnalds & Ingibjörg Johannesen (& Lars Brink): *Dönsk-Íslensk orðabók*. Rvík. 1992.
- Hylleborg & Schottländer: *Spansk-Dansk Ordbog*. Kbh. 1962.
- Kjærulff Nielsen: *Engelsk-dansk ordbog*, 4. oplag, Gyldendal 1977 (KjN). *Dansk-Spansk Ordbog*, Gyldendal 1980.
- Bertil Molde: *Dansk-svensk ordbok*. Sth. 1958.
- Munch-Petersen & Hartmann: *Svensk-dansk Ordbog*, 2. udg., Gyldendal 1966.
- OED *Oxford English Dictionary*. Netudgaven 19.12.2001.
- Steven Pinker: *The Language Instinct*. London 1994.
- RO *Retskrivningsordbogen*. Udg. af Dansk Sprognævn 1996 og 2001.
- Vinterberg & Bodelsen: *Dansk-Engelsk Ordbog*, 4. udg. ved V. Hjørnager, Gyldendal 2000. (V&B).